Journal of Fiqh and Usul
Vol. 53, No. 3, Issue 126
Autumn 2021
DOI: https://doi.org/10.22067/jfu.v53i3.84379

فقه و اصول
سال پنجاه و سوم، شماره ۳، شمارهٔ پیاپی ۱۲٦
پاییز ۱٤۰۰، ص ۸۵-۷۱

تقصیر و انجام اعمال مکه توسط بانوان حج‌گزار در شب عید قربان*

مهدی ساجدی
دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی پردیس فارابی دانشگاه تهران
Email: mehdisajedi85@yahoo.com
دکتر محمد رسول آهنگران [1]
استاد پردیس فارابی دانشگاه تهران
Email: ahangaran@ut.ac.ir

چکیده

مشهور فقهای امامیه معتقدند به‌جاآوردن تقصیر و اعمال مکه در شب عید قربان برای بانوان حج‌گزاری که از پیشامد قاعدگی بیمناک‌اند، مجاز است. عمدهٔ فقهای متقدم و متأخر دربارهٔ حکم سایر بانوان و جواز یا عدم جواز تقصیر شبانه و سپس به‌جاآوردن اعمال مکه توسط آنان در شب عید قربان، سخنی به میان نیاورده‌اند. از فتوای مذکور چنین برداشت می‌شود که تقصیر زودتر از موعد و انجام اعمال مکه، فقط به بانوان معذور اختصاص دارد. برخی از فقهای معاصر نیز به این مطلب تصریح یا دست‌کم دراین‌باره احتیاط کرده‌اند و برخی دیگر از فقهای معاصر بر این باورند که مستفاد از روایات این است که بانوان حج‌گزاری که وظیفه‌شان قربانی است مجازند پس از وکیل‌گرفتن برای انجام قربانی در روز عید، شبانه تقصیر کنند و برای ادای شبانهٔ اعمال مکه راهی مسجدالحرام شوند. نتیجهٔ این پژوهش که به‌صورت اسنادی و کتابخانه‌ای و به روش تحلیل محتوا صورت گرفته حاکی از این است که روایات، که عمده سند شرعی برای این حکم محسوب می‌شوند به‌وضوح بر قول اخیر دلالت دارند و ادلهٔ مستند دال بر قول عدم جواز از قوت لازم برخوردار نیست.

کلیدواژه‌ها: تقصیر، عید قربان، ذبح، اعمال مکه، وکالت در قربانی.

---

*. مقاله پژوهشی؛ تاریخ وصول:۱۳۹۸/۰۹/۱۰؛ تاریخ تصویب نهایی:۱۳۹۹/۰۳/۲۷.
این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده اول با عنوان «واکاوی فقهی مسائل نوپدید در حج و عمره متأثر از توسعه در مکه، مسجدالحرام و مشاعر حج» است.
۱ . نویسنده مسئول

Taqsir (cutting the hair and nails) and Performance of Hajj Rites by Female Pilgrims on the Night of Eid al-Adha (the Feast of Sacrifice)

Mahdi Sajedi,Ph.D. Student of Islamic Jurisprudence and Principles of Islamic Law, Farabi Campus, University of Tehran

Mohammad Rasoul Ahangaran, Ph.D.,Professor, Farabi Campus, University of Tehran (corresponding author)

Abstract

The famous Imamia jurists believe that performing Taqsir (cutting the hair and nails) and the rites of Mecca on the night of Eid al-Adha (the Feast of Sacrifice) is permissible for female pilgrims who fear from menstruation. Most of the earlier and later jurists have not dealt with the precept of other women and the permission or impermissibility of night Taqsir and then their performance of Mecca rites on the night of Eid al-Adha. It is understood from the above said fatwa that premature Taqsir and performing the rites of Mecca are restricted to the excused women. Some contemporary jurists have also clarified or at least been cautious about this matter and some other contemporary jurists maintain that it is understood from narrations that female pilgrims whose duty is to sacrifice are allowed, after appointing an agent for performing the sacrifice on the day of Eid, to perform Taqsir at night and to go to Masjid al-Haram to perform the rites of Mecca at night.

The results of this research, which has been done through documentary and library and content-analyzing method, show that the narrations, as the main religious proof of this precept, clearly signify the latter opinion and reliable proofs indicating impermissibility are not strong enough.

Keywords: Taghsir, Eid al-Adha, Slaughter, the Rites of Mecca, Agency in Sacrificing.

مقدمه

بر اساس روایات و فتوای فقهای امامیه، حجاج بیت‌اللـه‌الحرام پـس از وقـوف در سـرزمین عرفـات و مشعر (مزدلفه) باید به‌سمت سرزمین منا رفته و روز عید قربان، رمی جمرهٔ عقبه، قربانی و حلق یا تقصیر را انجام دهند. البته بانوان حج‌گزار مجازند پس از توقفی کوتاه در مشعرالحرام (مزدلفه)، به منا رفته و شبانه به رمی جمرهٔ عقبه بپردازند. پژوهش دربارهٔ یافتن راهکاری از روایات به‌منظورِ تسهیل امـر حج‌گـزاری عمـوم بانوان، با انجام تقصیر و اعمال مکه در شب عید قربان ضروری است؛ به‌دلیل اینکه اگر بتوان چنین تسهیلی را از روایات باب حج استنباط کرد، دیگر بیتوتهٔ بانوان حج‌گزار در شب عید در منا باوجود فضای محدودی که به آنان در منا اختصاص دارد، الزامی نیست و نیز لازم نیست باقی اعمال را به شب یـا روزهـای بعـد از عید قربان موکول کنند و درنتیجه برای ادای اعمال مکه دچار ازدحام نمی‌شوند، بلکه می‌توانند اعمـال را بـا فراغت و آسانی نسبی در شب عید به اتمام برسانند. به‌عبارت دیگر اگر بانوان حج‌گزار مجاز نباشد که برای انجام اعمال مکه در شب عید به مکه روند، باید اعمال مکه را بعد از اتمام اعمال منـا انجـام دهنـد؛ یعنـی زمانی که تقریباً همهٔ حجاج برای انجام اعمال مکه به‌سمت مسجدالحرام روانه هستند و ایـن یعنـی انجـام اعمال مکه در ازدحام شدید حجاج که کار را برای بانوان دشوار می‌سازد. سؤالی کـه در ایـن زمینـه مطـرح می‌شود این است که آیا بانوان حج‌گزار می‌توانند پس از رمی شبانهٔ جمرهٔ عقبه، تقصیر را نیز انجـام دهنـد؟ همچنین بر فرض جواز تقصیر شبانه، آیا آنان مجازند پس از تقصیر، شب‌هنگام بـه مکـه رفتـه و مناسـک و اعمال مکه را نیز به جا آورند؟

قبل از پاسخ به پرسش‌های مذکور، مناسب است ابتدا کلام فقها در این زمینه را بررسی کنیم. البتـه در خصوص موضوع پژوهش، تحقیق مستقلی در قالب کتاب یا مقاله نوشته نشده است و حتی در کتب فقهای متقدم یا متأخر اثری از آن یافت نمی‌شود و تنها برخـی از فقهـای معاصـر بـه‌طور محـدود بـه ایـن بحـث پرداخته و در اثبات یا رد آن استدلال کرده‌اند. نوآوری پژوهش حاضر نیز در تقویت نظر و استدلال معـدود فقهای معاصر است که رأی آنان بر جواز انجام تقصیر و اعمال مکه در شب عید قربان برای بانوان حج‌گزار، استواری یافته است.

۱. اقوال

مشهور بین فقهای امامیه این است که بانوان حج‌گزار مجازند زودتر از سایر حجاج از مشـعر بهسـمت منا کوچ کرده و شبانه رمـی جمـرهٔ عقبـه را انجـام دهنـد (علامـه حلـی، ۲۲۸/۸؛ محقـق حلـی، ۲۳۱/۱؛

صاحب‌جواهر، ۷۷/۱۹، تبریزی،صراط النجاه، ۲۰۶/۴). در خصوص جواز و عدم جـواز تقصـیر و انجـام اعمال مکه در شب عید دو نظریه وجود دارد:

۱. نظریهٔ مشهور فقهای امامیه مبنی‌بر جواز انجام تقصیر و اعمال مکه توسط بانوان حج‌گزاری است که از پیشامد قاعدگی قبل از انجام اعمال مکه بیمناک‌اند و نیز وجوب تأخیر ذبح و سایر اعمـال از شـب عیـد برای سایر بانوان (ابوالصلاح حلبـی، ۱۹۸؛ ابن‌زهـره، ۱۸۶؛ قطب‌الـدین کیـدری، ۱۶۰؛ قمـی سـبزواری، ۲۱۲؛ شهید اول، ۴۵۶/۱؛ خویی، المعتمد فی شرح المناسـک، ۱۹۱/۵؛ تبریـزی، التهـذیب فـی مناسـک العمره و الحج، ۱۷۲/۳؛ شبیری زنجانی، ۲۷۵)، هرچند آنان به این اختصاص تصریح نکرده‌اند.

۲. نظریهٔ برخی از معاصران مبنی‌بر جواز تقصیر و انجام اعمال مکـه بـرای همـهٔ بـانوان در شـب عیـد است.

البته مطابق با این نظر، بانوان حج‌گزاری که برعهده‌شان قربانی است باید قبل از تقصیر و رفتن به مکه، فردی را برای انجام ذبح در روز عید وکیل کنند (حکیم، ۱۷۷، فیاض، ۴۸۹).

۲. ادلهٔ اقوال

۲-۱. ادلهٔ قائلان به عدم جواز

یک: آیه و روایات دال بر لزوم ترتیب بین اعمال روز عید

آیهٔ شریفه: «وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ» (بقـره: ۱۹۶)؛ سـرهای خـود را نتراشـید تـا قربانی به محلش برسد.

برخی از فقها (علامه حلی، ۳۴۰/۸؛ بحرانی، ۲۴۳/۱۷) معتقدند تعبیر رسیدن قربانی به محل، کنایـه از قربانی‌کردن در منا است. بر اساس این برداشت، تا زمانی که قربانی انجام نگیرد، نباید حج‌گزار اقدام بـه حلق کند.

روایت صحیح معاویة‌بن‌عمار از امام صادق(ع)، حضرت فرمودند: «زمانی کـه رمـی جمـره را انجـام دادی، هدی و قربانی‌ات را بخر»[۱] (کلینی، ۴۹۱/۴).

به‌طور قطع خرید قربانی موضوعیت ندارد و مقصود از خرید، اشتغال به ذبح است. پس خرید قربـانی باید بعد از رمی انجام گیرد و ظاهرِ امر، بر لـزوم ترتیـب دلالـت دارد (بحرانـی، ۲۴۲/۱۷؛ صـاحب‌جواهر، ۲۴۸/۱۹؛ محقق داماد، ۳۵۲/۳).

---

۱. عَلِی‌بْنُ‌إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ‌أَبِی‌عُمَیرٍ وَ مُحَمَّدُبْنُ‌إِسْمَاعِیلَ عَنِ الْفَضْلِ‌بْنِ‌شَاذَانَ عَنِ ابْنِ‌أَبِی‌عُمَیرٍ وَ صَفْوَانَ‌بْنِ‌یحْیی عَنْ مُعَاوِیةَ‌بْنِ‌عَمَّارٍ قَالَ قَـالَ أَبُوعَبْدِاللَّـهِ(ع): «إِذَا رَمَیتَ الْجَمْرَةَ فاش‌تر هَدْیک...».

روایت صحیح عمربن‌یزید از امام صادق(ع)، حضرت فرمودند: «وقتی قربانی کردی، آنگاه سرت را بتراش و غسل نما»[1](طوسی، ۲۴۰/۵؛ حر عاملی، ۲۱۱/۱۴).

قائلان به عدم جواز معتقدند مطابق با این آیه و روایات، قربانی باید بعد از رمی جمرهٔ عقبه صورت گیرد و تقصیر یا حلق نیز پس از قربانی انجام شود. از طرفی زمانِ انجام رمی جمرهٔ عقبه بین طلوع و غروب خورشید است، لذا این نتیجه حاصل می‌شود که زمان ذبح و تقصیر نیز این زمان است و ترخیصِ بیان‌شده در روایات برای زنان، تنها نسبت به کوچ شبانه و رمی جمره است؛ ازاین‌رو آنان برای انجام ذبح و تقصیرِ شبانه نیازمند دلیلی هستند که انجام شبانهٔ این دو را برای آنان مجاز بداند و چنین ترخیص و اجازه‌ای نه‌تنها در حق کسی که وظیفه‌اش قربانی‌کردن است ثابت نیست، بلکه به‌مقتضای مفهوم شرط در روایت صحیح سعید اعرج، آنان مجاز به تقصیر شبانه نیستند (تبریزی، التهذیب فی مناسک العمره و الحج، ۱۷۲/۳).

دو: مفهوم شرط در روایت صحیح سعید اعرج از امام صادق(ع)

به امام(ع) عرضه داشتم: فدایت شوم با ما زنان همراه هستند. می‌توانم آنان را شبانه به منا کوچ دهم؟ حضرت فرمودند: بله، می‌خواهی روش رسول خدا را در پی گیری؟ گفتم: بله. فرمودند: زنان را شبانه کوچ ده و آنان را کوچ نده تا اینکه در جَمع (نام دیگر مشعر) آنان را (مدتی) نگه داری، سپس آنان را کوچ بده تا آنان را کنار جمرهٔ عظمی(جمرهٔ عقبه) آوری تا رمی جمره را انجام دهند، پس اگر برعهده‌شان قربانی نیست از موها و ناخن‌هایشان برگیرند و به مکه رفته و طواف و سعی و طواف نساء را به جا آورند؛ سپس به منا باز گردند، درحالی‌که از اعمال حج (جز بیتوته و رمی روزهای بعد) فارغ شده‌اند»[2] (کلینی، ۴۷۵/۴).

این روایت با مفهوم شرط، دلالت بر این دارد که کسی که برعهده‌اش قربانی است، قبل از ذبح نباید تقصیر کند (خویی، موسوعه الامام الخوئی، ۳۱۷/۲۹). توضیح اینکه مطابق با این روایت، تقصیر شبانه و انجام مناسک مکه در شب عید فقط برای بانوان حج‌گزاری جایز است که وظیفه‌شان قربانی نیست (یعنی بانوانی که در حال انجام حج افراد هستند)، زیرا اگر همهٔ آنان مجاز به تقصیر و انجام مناسک مکه باشند، تفصیل بین کسانی که وظیفه‌شان ذبح است و غیر آنان بدون وجه خواهد بود. بنا بر پذیرش مفهوم شرط، کسانی که برعهده‌شان قربانی است نباید تقصیر کرده و به مکه روند، اما با فرض نپذیرش مفهوم برای جملهٔ شرطیه نیز فصاحت و بلاغت در کلام و حکیم‌بودن شارع و امام معصوم(ع) اقتضا دارد تفصیل در کلام، جهت جداکردن حکمِ دو دسته از حج‌گزاران باشد.

---

۱. مُوسَی‌بْنُ‌الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِبْنِ‌عُمَرَ عَنْ مُحَمَّدِبْنِ‌عُذَافِرٍ عَنْ عُمَرَبْنِ‌یزِیدَ عَنْ أَبِی‌عَبْدِاللَّهِ(ع) قَالَ: «إِذَا ذَبَحْتَ أُضْحِیتَک فَاحْلِقْ رَأْسَک وَ اغْتَسِلْ ...».

۲. عَنْ سَعِیدٍ الْأَعْرَجِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِاللَّهِ(ع): جُعِلْتُ فِدَاک مَعَنَا نِسَاءٌ فَأُفِیضُ بِهِنَّ بِلَیلٍ؟ قَالَ: «نَعَمْ؛ تُرِیدُ أَنْ تَصْنَعَ کمَا صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ؛ فَقَالَ: «أَفِضْ بِهِنَّ بِلَیلٍ وَ لَا تُفِضْ بِهِنَّ حَتَّی تَقِفَ بِهِنَّ بِجَمْعٍ ثُمَّ أَفِضْ بِهِنَّ حَتَّی تَأْتِی بِهِنَّ الْجَمْرَةَ الْعُظْمَی فَیرْمِینَ الْجَمْرَةَ فَإِنْ لَمْ یکنْ عَلَیهِنَّ ذَبْحٌ فَلْیأْخُذْنَ مِنْ شُعُورِهِنَّ وَ یقَصِّرْنَ مِنْ أَظْفَارِهِنَّ وَ یمْضِینَ إِلَی مَکةَ فِی وُجُوهِهِنَّ وَ یطُفْنَ بِالْبَیتِ وَ یسْعَینَ بَینَ الصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ ثُمَّ یرْجِعْنَ إِلَی الْبَیتِ وَ یطُفْنَ أُسْبُوعاً ثُمَّ یرْجِعْنَ إِلَی مِنًی وَ قَدْ فَرَغْنَ مِنْ حَجِّهِنَّ...».

سه: سیرۀ متشرعه

ازجمله ادلۀ مستند اثبات عدم جواز تقصیر شبانه، تمسک به سیرۀ قطعی متشرعان است و اینکه سیرۀ حجاج از زمان تشریع تاکنون بر این امر استوار بوده است که آنان پس از انجام قربانی در روز عید قربان تقصیر یا حلق را انجام می‌دهند (خویی، موسوعه، ۳۱۷/۲۹).

چهار: روایاتی که به حجاج امر کرده است که اعمال خود را با انجام رمی شروع کنند.

برخی از فقها معتقدند حکم مزبور را می‌توان از روایات آمر دال بر شروع اعمال با انجام رمی استفاده کرد؛ به‌دلیل اینکه رمی در روز عید انجام می‌گیرد و لازمه‌اش این است که ذبح و حلق نیز در روز باشد، زیرا این دو مترتب بر رمی هستند (همو، همان، ۳۱۷/۲۹).

پنج: روایات دال بر نهی‌از خروج از منا قبل از انجام قربانی

مانند روایت صحیح سعید سمان از امام صادق(ع): از حضرت شنیدم که فرمودند: «همانا رسول خدا(ص) به تعجیل در کوچ شبانۀ زنان از مزدلفه به منا امر کرده و فرمان دادند هریک از آنان که برعهده‌اش قربانی است، رمی را انجام دهد و از منا خارج نشود تا قربانی را ذبح کند و هرکس وظیفه‌اش قربانی نیست برای طواف زیارت به مکه رود»[1] (کلینی، ۴۷۴/۴).

عبارت «أَمَرَ مَنْ كانَ مِنْهُنَّ عَلَيهَا هَدْی أَنْ تَرْمِي وَ لَا تَبْرَحَ حَتَّی تَذْبَحَ» در روایت مذکور، به‌صراحت بانوانی که وظیفه‌شان قربانی است را از بیرون‌رفتن از منا قبل از انجام قربانی منع کرده است.

تعبیر به «لاتبرح حتی تذبح» نیز می‌تواند برای دلالت بر دو چیز بیان شده باشد:

اول: مقدم‌بودن قربانی بر اعمال مکه و اینکه اعمال مکه بعد از انجام قربانی و تقصیر یا حلق باید انجام شود؛

دوم: لزوم انجام قربانی در روز عید؛ زیرا اگر حضرت صرفاً درصدد بیانِ ترتّب اعمال مکه بر قربانی بودند، نهی از خروج از منا لازم نبود و این معنا با عبارتی مانند: « أَمَرَ مَنْ كانَ مِنْهُنَّ عَلَيهَا هَدْی أَنْ تَرْمِي و تَذْبَحَ و تَمْضِي إلی مَكه» نیز بیان می‌شد، لکن چون ممکن بود برای مخاطب توهم شود که همان‌گونه که کوچ و رمی شبانه جایز است، رفتن به مکه و انجام اعمال مکه نیز در همان شب جایز است، حضرت با نهی از خروج به آنان متذکر می‌شوند که تا زمانی که در روز عید قربانی انجام نگیرد، امکان انجام سایر اعمال وجود ندارد.

ممکن است گفته شود در فقرۀ «حَتَّی تَذْبَحَ»، انجام ذبح مقید به روز عید نشده است، بنابراین چنانچه

---

١. عَنْ سَعِيدٍ السَّمَّانِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَاعَبْدِاللَّهِ(ع) يقُولُ: «إِنَّ رَسُولَ‌اللَّهِ(ص) عَجَّلَ النِّسَاءَ لَيلًا مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ إِلَی مِنًی وَ أَمَرَ مَنْ كانَ مِنْهُنَّ عَلَيهَا هَدْی أَنْ تَرْمِي وَ لَا تَبْرَحَ حَتَّی تَذْبَحَ وَ مَنْ لَمْ يكنْ عَلَيهَا مِنْهُنَّ هَدْی أَنْ تَمْضِي إِلَی مَكةَ حَتَّی تَزُورَ».

این دسته از بانوان نیز بتوانند شب عید قربانی را انجام دهند، می‌توانند برای بـه‌جاآوردن اعمـال مکـه روانـهٔ مسجدالحرام شوند.

به نظر می‌رسد روایت ازجهت جواز ذبح شبانه در مقامِ بیان نیست و فقط بیان می‌کند ادامهٔ اعمال باید بعد از ذبح باشد و بر فرض پذیرش در مقامِ بیان‌بودن و نیز مطلق‌بودن، این اطلاق با ادله‌ای که زمان ذبح را روز عید می‌داند، مقید می‌شود.

۲-۲. ادلهٔ قائلان به جواز

ادله‌ای که برخی از فقهای معاصر[۱] در اثبات قول جواز بیان کرده‌اند یا می‌توان در دفاع از این نظر ارائـه داد، عبارت‌اند از:

یک: روایت صحیح إبن مُسکان از ابی‌بصیر از امام صادق(ع)

حضرت می‌فرمایند: «اشکالی نیست که زنان زمانی که شب از بین رفت، زودتر از دیگران به منا کـوچ کنند، پس باید مدتی را در مشعرالحرام توقف کرده و سپس به منا برده شـوند تـا رمـی جمـره انجـام دهنـد، سپس مقداری صبر کرده و پس از آن تقصیر را انجام داده و برای طواف به مکه روند، مگـر اینکـه بخواهنـد ازطرفِ آنان قربانی انجام گیرد که در این صورت باید کسی را وکیل کنند تا از جانب آنان عهـده‌دار قربـانی شود»[۲] (کلینی، ۴۷۴/۴).

عبارت «إِلَّا أَنْ یکنَّ یرِدْنَ أَنْ یذْبَحَ عَنْهُنَّ فَإِنَّهُنَّ یوَکلْنَ مَنْ یذْبَحُ عَنْهُنَّ»، استثنا از جواز تقصیر و رفتن به سمت مکه است؛ یعنی اشکالی ندارد بانوان شبانه تقصیر کرده و برای طـواف بـه مکـه رونـد، مگـر اینکـه بخواهند ازطرفِ آنان قربانی انجام شود. راجع به اینکه مقصود از این استثنا چیست، دو احتمال وجود دارد:

نخست: اگر زنان بخواهند ازطرفشان قربانی انجام شود، نمی‌توانند تقصیر کرده و برای طواف بـه مکـه روند، پس آن‌ها باید کسی را وکیل کنند تا از جانبشان ذبح کند تا بتوانند تقصیر کرده و برای انجام طواف به مکه روند.

دوم: زنان اگر بخواهند از جانبشان قربانی صورت گیرد، نمی‌توانند تقصیر کرده و برای طـواف بـه مکـه روند، پس آن‌ها باید کسی را وکیل کنند تا از طرفشان ذبح کند و چون قربانی باید در روز عید انجـام گیـرد، ادامهٔ مناسک نیز پس از انجام قربانی در روز عید مجاز است.

به نظر می‌رسد از میان دو احتمال مذکور، به دلایل زیر احتمال اول متعین است:

دلیل اول: روایت در مقام تسهیل و ترخیص شارعِ نسبت به بـانوان اسـت و تـرخیص و تسـهیل زمـانی

---

۱. آیت‌الله فیاض در کتاب تعالیق مبسوطه که در ادامه در پاورقی شمارهٔ ۱۰ استدلال ایشان تبیین شده است.

۲. عَبْدِاللَّهِبْنِ مُسْکانَ عَنْ أَبِی‌بَصِیرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِاللَّهِ یقُولُ:«لَا بَأْسَ بِأَنْ تُقَدَّمَ النِّسَاءُ إِذَا زَالَ اللَّیلُ فَیقِفْنَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ سَاعَةً ثُمَّ ینْطَلَقُ بِهِنَّ إِلَی مِنًی فَیرْمِینَ الْجَمْرَةَ ثُمَّ یصْبِرْنَ سَاعَةً ثُمَّ یقَصِّرْنَ وَ ینْطَلِقْنَ إِلَی مَکةَ فَیطُفْنَ إِلَّا أَنْ یکنَّ یرِدْنَ أَنْ یذْبَحَ عَنْهُنَّ فَإِنَّهُنَّ یوَکلْنَ مَنْ یذْبَحُ عَنْهُنَّ».

محقق است که بانوانی که وظیفه‌شان قربانی است و عمدۀ بانوان حج‌گزار را شامل می‌شود، بتوانند پس از توکیلِ در ذبح تقصیر کرده و برای ادامۀ مناسک به مکه بروند.

دلیل دوم: اگر صرفاً نهی از انجام تقصیر و اعمال مکه برای کسانی که وظیفه‌شان قربانی‌کردن است مدنظر امام(ع) بود، این معنا با استثناکردن آنان از کسانی که مجاز به تقصیر هستند و با عبارت «إِلَّا أَنْ یکنَّ یرِدْنَ أَنْ یذْبَحَ عَنْهُنَّ» فهمیده می‌شد و نیازی به امر به توکیل نبود؛ زیرا وقتی مکلف بخواهد ازطرفش قربانی صورت گیرد، به‌طور طبیعی کسی را برای انجام آن وکیل قرار می‌دهد و نیازی به امر به آن نیست. افزون بر آن زمان انجامِ قربانی روز عید است و عرف لزومی در بیان فوری اخذ وکیل در شب عید نمی‌بیند و فصاحت و بلاغت در سخن نیز اقتضا دارد استثنا برای بیان مطلب فوری و حکمی باشد که اگر در همان شب بیان نشود، فرصت برای انجام آن از دست برود و این تنها در فرضی متصور است که هدف از بیان استثنا، بیان لزوم توکیل شبانه در ذبح برای بانوان حج‌گزاری باشد که بخواهند در همان شب به انجام اعمال مکه مبادرت ورزند و درعینِ‌حال لزوم انجام قربانی در روز عید مانع از آن باشد، در این صورت امام(ع) با امر به توکیلِ در ذبح درصدد برآمده‌اند مانع انجام اعمال مکه را از سر راه آنان بردارند.

ممکن است گفته شود از امرِ به توکیل معنای مطابقی آن اراده نشده است؛ زیرا عمدۀ حج‌گزاران قادر بر انجام ذبح نیستند. ازاین‌رو امام(ع) به‌جای امر به ذبح، به توکیل در ذبح امر کرده‌اند و این خود قرینه‌ای است که ما را از معنای مطابقی منصرف می‌سازد. زمان ذبح نیز چنان‌که بیان شد روز عید است و باتوجه‌به اینکه اعمال مکه پس از ذبح باید انجام شود، پس امر به توکیلِ در ذبح به‌معنای امر به انجام ذبح در روز عید و پس از آن ادای اعمال مکه است؛ ازاین‌رو باید احتمال اول را در معنای روایت پذیرفت. افزون بر آن از امر، جواز توکیل در ذبح نیز فهمیده می‌شود.

در پاسخ می‌توان گفت: درست است که غالب حجاج برای ذبح نیازمند نایب هستند، اما این قرینه فقط امکان و صحت استعمال امرِ به وکالت را به جای امر به ذبح اثبات می‌کند، اما اینکه در این روایات، این معنا توسط امام(ع) اراده شده باشد، نیازمند اثبات است و با این استدلال، مقصودبودن این معنا اثبات نمی‌شود. به‌خصوص در بین روایات، مواردی را می‌توان یافت که در آن‌ها از امر به توکیل همان معنای مطابقی اراده شده است؛ مانند روایت صحیح ابی‌بصیر از امام صادق(ع)[۱] و روایت علی‌بن‌ابی‌حمزه،[۲]

۱. عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَبْنِ‌مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَینِ‌بْنِ‌سَعِیدٍ عَنْ أَبِی‌الْمَغْرَاءِ عَنْ أَبِی‌بَصِیرٍ عَنْ أَبِی‌عَبْدِاللَّهِ(ع) قَالَ: «رَخَّصَ رَسُولُ‌اللَّهِ(ص) و آله لِلنِّسَاءِ وَ الصِّبْیانِ أَنْ یفِیضُوا بِلَیلٍ وَ یرْمُوا الْجِمَارَ بِلَیلٍ وَ أَنْ یصَلُّوا الْغَدَاةَ فِی مَنَازِلِهِمْ فَإِنْ خِفْنَ الْحَیضَ مَضَینَ إِلَی مَکةَ وَ وَکلْنَ مَنْ یضَحِّی عَنْهُنَّ».

۲. عَنْ عَلِی‌بْنِ‌أَبِی حَمْزَةَ عَنْ أَحَدِهِمَا(ع) قَالَ:«أَیمَا امْرَأَةٍ أَوْ رَجُلٍ خَائِفٍ أَفَاضَ مِنَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ لَیلًا فَلَا بَأْسَ فَلْیرْمِ الْجَمْرَةَ ثُمَّ لْیمْضِ وَ لْیأْمُرْ مَنْ یذْبَحُ عَنْهُ وَ تُقَصِّرُ الْمَرْأَةُ وَ یحْلِقُ الرَّجُلُ ثُمَّ لْیطُفْ بِالْبَیتِ وَ بِالصَّفَا وَ الْمَرْوَةِ ثُمَّ لْیرْجِعْ إِلَی مِنًی فَإِنْ أَتَی مِنًی وَ لَمْ یذْبَحْ عَنْهُ فَلَا بَأْسَ أَنْ یذْبَحَ هُوَ وَ لْیحْمِلِ الشَّعْرَ إِذَا حَلَقَ بِمَکةَ إِلَی مِنًی وَ إِنْ شَاءَ قَصَّرَ إِنْ کانَ قَدْ حَجَّ قَبْلَ ذَلِک».

(کلینی، ۴۷۴/۴). لذا اراده‌نشدن معنای مطابقی نیازمند دلیل و اثبات است، زیرا مقصودبودن معنای مطابقی، مطابق با اصل اولی در مقام تخاطب و مقصودبودن غیرِ آن نیازمند دلیل و قرینه است.

علاوه بر این در برخی از روایاتی که وظیفهٔ خائف بیان شده، به‌صراحت خائف امر به ذبح شده است؛ درحالی‌که غالباً امکان ذبح توسط خائف نیز وجود ندارد. معلوم می‌شود استعمال امر به توکیل در ذبح برای فهماندن ذبح، غالبی نیست به‌گونه‌ای که وضع تعینی پیدا کرده باشد و مخاطب با استعمال امام(ع) از امر به توکیل در ذبح، لزوم ذبح را متوجه و به آن منتقل شود.

دو. روایت صحیح حفص از ابی‌بصیر از امام صادق(ع)

حضرت فرمودند: «پیامبر خدا(ص) برای زنان و ضعیفان مجاز دانستند که شبانه از مشعر (مزدلفه) کوچ کنند و شبانه رمی را انجام دهند و اگر می‌خواهند در همان شب طواف زیارت را انجام دهند، کسی را وکیل کنند تا از جانب آنان قربانی را انجام دهد»[1] (کلینی، ٤٧٥/٤).

این روایت برای همهٔ بانوان کوچِ شبانه از مشعر، رمی شبانه و انجام شبانهٔ اعمال مکه را پس از توکیل در ذبح مجاز دانسته است. قائلان به جواز معتقدند: «عرف از این روایت چنین می‌فهمد که ضعفا زمانی که شبانه از مشعر کوچ کنند و رمی را انجام دهند و بخواهند طواف زیارت را انجام دهند، یعنی نمی‌خواهند تا روز عید در منا بمانند و اعمال آن روز و ازجمله ذبح را انجام دهند، لذا به توکیل در ذبح امر شده‌اند. این روایات دربارهٔ ذبح در شب ساکت است، درحالی‌که روایات وارده راجع به خائف به جواز ذبح شبانه تصریح دارد و این خود شاهدی است بر اینکه ذبح شبانه برای آنان جایز نیست. از طرف دیگر مقتضای روایت این است که تقصیر در شب برای آنان جایز باشد، زیرا تقصیر قبل از طواف زیارت انجام می‌شود»[2] (فیاض، ۴۸۹).

ممکن است گفته شود عبارت «فَإِنْ أَرَادُوا أَنْ يزُورُوا الْبَيتَ وَكلُوا مَنْ يذْبَحُ عَنْهُنَّ» دلالت بر جواز انجام شبانهٔ اعمال مکه ندارد، بلکه دال بر این است که هرگاه بخواهند اعمال مکه را به جا آورند، باید ابتدا قربانی را انجام دهند.

در پاسخ می‌توان چنین گفت که؛ اولاً سیاق روایت، بیان ترخیص و تسهیل در حق بانوان است و ترخیص و تسهیل با جواز انجام شبانهٔ اعمال مکه سازگار است نه انجام اعمال در وقت خودش؛ ثانیاً

---

۱. عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِی وَ غَيرِهِ عَنْ أَبِی‌بَصِيرٍ عَنْ أَبِی‌عَبْدِاللَّهِ(ع) قَالَ: «رَخَّصَ رَسُولُ‌اللَّهِ(ص) لِلنِّسَاءِ وَ الضُّعَفَاءِ أَنْ يفِيضُوا مِنْ جَمْعٍ بِلَيلٍ وَ أَنْ يرْمُوا الْجَمْرَةَ بِلَيلٍ فَإِنْ أَرَادُوا أَنْ يزُورُوا الْبَيتَ وَكلُوا مَنْ يذْبَحُ عَنْهُنَّ».

۲. «و بکلمة: ان المستفاد من رواية التوكيل عرفا هو أن الضعفاء اذا افاضوا من المشعر ليلا و رموا الجمرة ليلا و أرادوا زيارة البيت، فمعنى هذا أنهم لا يريدون البقاء فی منى حتى يقوموا فی يوم العيد باعمال ذلک اليوم، منها الذبح أو النحر، فلذلک أمروا بتوكيل من يذبح عنهم فی نهار العيد. هذا. اضافة الى أن سكوت هذه الروايات عن الذبح لهم بالليل، و تصريح روايات الخائف بجوازه له بالليل شاهد على عدم جوازه لهم ليلا، هذا من ناحية، و من ناحية اخريان مقتضاهاً جواز التقصير أو الحلق لهم بالليل على اساس أن موضعه من الناحية التسلسلية قبل زيارة البيت».

روایت ازنظرِ زمانِ اراده مطلق است؛ لذا ارادۀ انجام اعمال مکه می‌تواند همان شب عید باشد؛ ثالثاً استفادۀ معنای انجام قربانی از امرِ به توکیل در ذبح نیازمند قرینه و اثبات است و در اینجا دلیلی که مـا را از معنـای مطابقی منصرف سازد، وجود ندارد.

۳. نقد و بررسی و بیان قول مختار

روایات مستند طرفین سند صحیحی دارد و هیچ‌یک از فقها نیز در خصوص سند این روایات مناقشه‌ای ندارند. عمدۀ بحث را باید در بررسی دلالت روایات و تعارض یا عدم تعارض آن‌ها با یکدیگر متمرکز کرد. در نگاه اول ممکن است این روایات متعارض به نظر برسند، اما با نگاه دقیق می‌توان به ایـن نتیجـه دسـت یافت که تعارض مستقری بین این روایات از جهت دلالت وجود ندارد؛ زیرا ادلۀ دال بر جواز تقصیر و ادای اعمال مکه در شب عید، رتبۀ تقصیر و اعمال مکه را بعد از رمی و ذبح می‌دانند و به‌دلیل ممکن‌نبودن انجام قربانی در شب عید و زودتر از موعد برای کسانی کـه وظیفه‌شـان قربـانی اسـت، وکالـت در ذبـح را کـافی دانسته‌اند. این ادله با آیه و روایاتی که بر لزوم ترتیب بین اعمال منا دلالت دارند، منافات ندارنـد. همچنـین مطابق با کلام اندیشمندان اصولی می‌توان اطلاقِ فهمیده‌شده از روایاتِ مستند قائلان بـه عـدم جـواز را بـا روایات آمره به توکیلِ در ذبح مقید و مطلق را بر مقید حمل کرد؛ زیرا تکلیفِ واحد و مطلق، منفی و مقیـد، مثبت است. در چنین صورتی عرف، مقید را مفسِّر مطلق به شمار می‌آورد و تنـافی بـین دو دلیـل را بـا ایـن حمل از بین می‌برد و اگر چنین حملی صورت نگیرد، تنافی دو دلیل همچنان بـاقی خواهـد مانـد (مظفـر، ۱۹۲/۱؛ نایینی، ۵۴۱/۱؛ حسینی فیروزآبادی، ۳۹۰/۲).

توضیح بیشتر اینکه روایت صحیح سعید سمان، بانوان حج‌گـزاری کـه وظیفه‌شـان قربـانی اسـت را از خروج از منا قبل از انجام قربانی منع کرده است. فعل «تذبح» در این روایت ظهورِ در انجـام ذبـح توسـط خود بانوی حج‌گزار دارد و ازنظرِ زمان انجام ذبح که شب عید یا روز عید باشد نیز مطلـق اسـت، امـا ایـن اطلاق با روایاتی که زمان انجام قربانی را روز عید می‌داند، مقید می‌شود. نتیجـه ایـن می‌شـود کـه بـانوی حج‌گزاری که وظیفه‌اش قربانی‌کردن است، قبل از انجام قربانی در روز عید نمی‌تواند از منـا خـارج شـود؛ خواه ارادۀ انجام طواف زیارت داشته باشد یا نه؛ خواه بخواهد کسی ازطرفِ او قربانی کند یا نه؛ «مَـنْ کـانَ مِنْهُنَّ عَلَیهَا هَدْی لَا تَبْرَحَ حَتَّی تَذْبَحَ، سواء یرید أن یزور البیت أم لا و سواء یرید أن یـذبح عنـه أم لا». ایـن اطلاق با روایاتِ امرکننده به توکیلِ در ذبح یعنی روایت صحیح حفص و روایت صحیح ابن‌مسکان مقیـد و نتیجه چنین می‌شود: اگر می‌خواهد ذبح را انجام دهد از منا خارج نشود، مگر اینکه بخواهد شـبانه طـواف زیارت را انجام دهد که در این صورت باید کسی را برای ذبح وکیل کند (تقیید با روایـت حفـص) یـا مگـر

اینکه بخواهد کسی از طرف او ذبح را انجام دهد (تقیید با روایت ابن‌مسکان). به‌طور خلاصه: «من کان منهن علیها هدی لاتبرح حتی تذبح إلا ترید أن تزور البیت أو أن یذبح عنها فإنها توکل من یذبح عنها».

ممکن است گفته شود این حمل در صورتی صحیح است که امرِ به توکیل در ذبح کنایه از انجام قربانی در روز عید نباشد وگرنه معنا چنین می‌شود: کسی که وظیفه‌اش قربانی‌کردن است از منا خارج نشود تا خود یا وکیلش قربانی را انجام دهد و ازآنجاکه زمان انجام قربانی روز عید است، این دسته از بانوان حج‌گزار قبل از انجام قربانی نمی‌توانند تقصیر و طواف زیارت را انجام دهند.

در پاسخ می‌توان گفت: عرف و مخاطبِ روایت از امر به وکیل‌گرفتنِ برای ادای قربانی، جواز تقصیر و انجام شبانهٔ اعمال مکه پس از توکیل در ذبح را به دلایل زیر می‌فهمد:

۱. کنایه‌بودن این امر برای فهماندن لزوم ادای قربانی در روز عید توسط نایب، مستلزم قرینه و دلیلی است که ذهن مخاطب را از معنای مطابقی توکیل به انجام متعلق وکالت یعنی ذبح منتقل سازد و چنین دلیلی وجود ندارد. فهم معنای انجام ذبح و نه وکالت در ذبح، از امر به توکیل در صورتی میسّر است که در اثر کثرت استعمال، امر به وکالت در این معنا وضع تعیّنی یافته باشد، درحالی‌که چنین تعیّنی در روایات مشاهده نمی‌شود.

۲. تفهیم لزوم نایب‌گرفتن در شب عید برای ادای قربانیِ فردا نیز موجه نیست؛ زیرا فرض بر این است که کسانی که حج تمتع انجام می‌دهند، می‌دانند باید فردا خود یا وکیلشان عمل ذبح را انجام دهد و لزومی برای بیان انجام فوری آن در شب عید وجود ندارد. پس اگر هدف امام(ع) صرفاً بیان جواز توکیل در ذبح برای این دسته از بانوان بود، نیازی به بیان آن در شب عید نبود و حضرت می‌توانستند این دسته از بانوان را از انجام زودتر از موعد اعمال منع کرده و صحبتی از لزوم توکیل در ذبح به میان نیاورند. اگر ذبح در شب نیز برای آنان جایز بود، نیازی به توکیل شبانه نبود و اگر می‌خواستند شبانه برای طواف بروند، خودشان شبانه ذبح را نیز انجام می‌دادند، همان طور که خودشان شبانه رمی جمره را انجام دادند و سپس برای طواف به مکه می‌رفتند، بنابراین امرِ امام(ع) به توکیل در ذبح، دال بر جایزنبودن ذبحِ شبانه برای آنان است (فیاض، ۴۸۹).

باتوجه‌به عدم جواز ذبحِ شبانه برای آنان فهمیده می‌شود حضرت درصددند بیان کنند اگر آنان می‌خواهند شبانه سایر اعمال را انجام دهند و خودشان قصد انجام ذبح در روز عید ندارند، ابتدا برای انجام قربانی در روز عید، نایب اختیار کنند و پس از آن مانند سایرین به ادامهٔ اعمال بپردازند.

با این سخن، ضرورت بیان لزوم توکیل در شب عید نیز روشن می‌شود و آن فراهم‌کردن اسباب تسهیلِ انجام مناسک برای بانوانی است که درصدد به‌جاآوردن حج تمتع هستند. سخنی که روایت صحیح حفص

از ابی‌بصیر نیز به روشنی بر آن دلالت دارد و آن را تأیید می‌کند، زیرا در ایـن روایـت بیـان شـده اسـت کـه بانوانی که قصد انجام طواف زیارت در شب عید را دارند، فردی را برای ذبحِ فردا وکیل کنند.

روایت صحیح سعید اعرج نیز با مفهوم شرط دلالت دارد بر اینکه اگر برعهده‌شان قربانی اسـت، نبایـد تقصیر کنند و برای انجام اعمال مکه راهی مسجدالحرام شوند. این معنا اطلاق داشته و اعم از این است که آنان کسی را برای ذبح وکیل قرار دهند یا نه یا ارادۀ انجام اعمال مکه را داشته باشند یا نه. اطلاق این مفهـوم نیز با منطوق روایت صحیح ابن‌مسکان و حفص مقید می‌شود، زیرا مفهوم شرط دال بر عـدم جـواز تقصـیر به‌طور مطلق است و منطوق این دو روایـت نیـز بـر جـواز تقصـیر و اعمـال مکـه بـا فـرض ارادۀ زیـارت و نایب‌گرفتن در ذبح دلالت دارد. نتیجه این می‌شود که در صورت اشتغال ذمه به انجامِ قربانی تقصـیر جـایز نیست، مگر اینکه بخواهند طواف زیارت انجام دهند یا از طرف آنان قربـانی صـورت گیـرد کـه در ایـن دو فرض، پس از نیابت‌دادن به دیگری برای انجام قربانی در روز عید، می‌توانند شبانه تقصیر کرده و اعمال مکه را انجام دهند؛ ازاین‌رو قائلان به جواز معتقدند مفهوم شرط در روایت صحیح سعید اعرج نـه‌تنهـا مـانع از جواز نیست، بلکه این روایت می‌تواند بر جواز تقصیر شبانه نیز دلالت داشته باشد، اما قبل از انجام تقصیر و سایر مناسک توسط بانوان حج‌گزار، آنان موظف به وکیل‌گرفتن برای انجام قربانی هستند؛ زیرا بـر اسـاس روایت صحیح ابی‌بصیر، ذبح شبانه برای آنان جایز نیست. در این صورت آنان مجازند پس از انجام تقصیر شبانه برای طواف راهی مسجدالحرام شوند[1] (فیاض، ۴۹۰).

استناد به سیره در کلام محقق خویی(ره) برای اثبات عدم جواز تقصیر شبانه و اعمال مکـه صـحیح بـه نظر نمی‌رسد، زیرا وجود چنین سیره‌ای اولاً نیازمند اثبات است؛ ثانیاً بر فرض اثبات، بـاوجود روایـات دال بر جواز تقصیر و اعمال مکه در شب عید چنان‌که گذشـت، دارای اعتبـار نیسـت؛ ثالثـاً بـر فـرض اعتبـار، مختص کسانی است که بخواهند قربانی را در روز عید انجام دهند و اینکه سـیرۀ همـۀ بـانوان حج‌گـزار بـر انجام تقصیر و اعمال مکه پس از انجام قربانی استوار باشد، نیازمند دلیل مُثبِت است که وجود ندارد.

علاوه بر این با قطع‌نظر از اشکالات مذکور، نهایتاً سیره دال بر این است که بانوان حج‌گـزار، تقصـیر و سایر اعمال را پس از ذبح در روز عید انجام می‌داده‌اند، اما بر جایزنبودن انجام زودتر از موعـد ایـن اعمـال دلالت ندارد.

۱. «بل الأظهر جوازه بالليل، لصحيحة سعيد الأعرج المتقدمة. و دعوى: أن قوله عليه السّلام فيها: «فان لم يكن عليهن ذبح فليأخذن من شعورهن، و يقصرن مـن أظفارهن، و يمضين الى مكة» يدل بمقتضى مفهوم الشرط أنه اذا كان عليهن ذبح لم يجز لهن ذلک. مدفوعة: بأن الظاهر منه عرفا انه اذا كان عليهن ذبح فليـوكلن فيه أولا، ثم يقمن الى زيارة البيت، كما ورد نظير هذا فى صحيحة ابى بصير المتقدمة، فان مفادها كما مر أنه لا يجوز لهن الذبح فى الليل، فاذا كان عليهن ذبح و أردن زيارة البيت، فعليهن أن يوكلن فيه حتى يقوم بالذبح عنهن فى يوم العيد، ثم يقصرن و يمضين الى مكة ليلا لزيارة البيت... ».

باوجود دلالت روایاتی که گذشت بر جواز تقصیر و انجام شبانهٔ اعمال مکه پس از توکیل در ذبح، نمی‌توان به‌صرف مؤخربودن حلق و تقصیر از ذبح، بر عدم جواز انجام زودتر از موعد این افعال استدلال کرد.

ضعیف‌ترین استدلال برای اثبات عدم جواز تقصیر شبانه، استناد به ادله‌ای است که شروع اعمال را از رمی می‌داند و این دلیل اگر خلاف مقصود محقق خویی را اثبات نکند، مقصود ایشان را اثبات نمی‌کند؛ زیرا در صورت پذیرفتن ملاک بیان‌شدهٔ ایشان باید گفت: با جواز شروع رمی در شب برای بانوان حج‌گزار، ادامهٔ اعمال نیز باید در شب جایز باشد، چون در این فرض نیز حج‌گزار اعمال خود را با رمی شروع کرده است و ذبح و حلق نیز بعد از رمی انجام می‌گیرند.

ممکن است گفته شود: در روایت صحیح ابی‌المغراء از ابی‌بصیر از امام صادق(ع) چنین نقل شده است: «رسول گرامی اسلام(ص) اجازه دادند تا زنان و ضعیفان از بین جمع حج‌گزار شبانه به منا بروند و شبانه رمی را انجام دهند و نماز صبح را در منازلشان ادا کنند، پس اگر از پیشامد قاعدگی ترسان هستند، به مکه رفته و کسی را وکیل کنند از جانب آنان قربانی کند»[۱] (کلینی، ۴۷۴/۴) و این روایت با مفهوم شرط، دلالت دارد بر اینکه فقط زنان معذور می‌توانند پس از توکیل در ذبح، برای انجام اعمال مکه به مسجدالحرام روانه شوند.

در پاسخ می‌توان گفت مفهوم شرط در این روایت بر انحصار دلالت ندارد. توضیح بیشتر اینکه:

بر فرض پذیرش انحصار مفهوم شرط در این روایت، این روایت با روایت حفص در تعارض خواهد بود. بدین‌گونه که مفهوم هر روایت با منطوق روایت دیگر در تضاد است و ظهور در انحصار را نفی می‌کند، زیرا روایت ابی‌المغراء دال بر این است که فقط خائفان از حیض می‌توانند شبِ عید برای ادای اعمال کسی را برای ذبح وکیل کرده و به مکه روند و روایت حفص نیز دلالت دارد بر اینکه فقط کسانی که ارادهٔ اتجام طواف زیارت را کرده‌اند، می‌توانند پس از توکیل در ذبح به مکه روند.

در این صورت راه برطرف‌کردن تعارض این است که دست از ظهور هریک از دو روایت در انحصار برداریم، زیرا با ظهور دو روایت در استقلال، تنافی در کار نیست و هر روایت، سببی را برای جواز ادای اعمال مکه در شب عید بیان می‌کند و نتیجه این می‌شود که کسی که از پیشامد قاعدگی ترسان است یا می‌خواهد شبانه اعمال مکه را انجام دهد، پس از توکیل در ذبح می‌تواند راهی مسجدالحرام شود.

به نظر می‌رسد قول به جواز تقصیر و انجام شبانهٔ اعمال مکه پس از توکیل در ذبح به صواب نزدیک‌تر

۱. عَنْ أَبِی الْمَغْرَاءِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی‌عَبْدِاللَّهِ(ع) قَالَ: «رَخَّصَ رَسُولُ‌اللَّهِ(ص) ولی الله لِلنِّسَاءِ وَ الصِّبْیَانِ أَنْ یفِیضُوا بِلَیلٍ وَ یرْمُوا الْجِمَارَ بِلَیلٍ وَ أَنْ یصَلُّوا الْغَدَاةَ فِی مَنَازِلِهِمْ فَإِنْ خِفْنَ الْحَیضَ مَضَینَ إِلَی مَکةَ وَ وَکلْنَ مَنْ یضَحِّی عَنْهُنَّ».

است و ادلۀ ارائه‌شده برای جایزنبودن تقصیر شبانه و اعمال مکه از قوت لازم برای اثبات این قول برخوردار نیست. البته در صورتی که ادلۀ محل بحث اجمال داشته باشد و فقیه نتواند حکم شرعی را از آن استنباط کند، باید به اصل عملیِ احتیاط رجوع کند و معتقد شود برای آن دسته از بانوانی که در حال انجام حج تمتع‌اند، انجام تقصیر و سایر اعمال تنها بعد از انجام قربانی در روز عید مجاز است.

نتیجه گیری

نتایج حاصل از این پژوهش را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. مستفاد از مجموع روایات، انجام عمل ذبح در روز عید قربان است و روایات، انجام زودتر از موعدِ قربانی را جز برای خائف جایز ندانسته‌اند. بنابراین اگر بانویِ حج‌گزار بخواهد خودش عمل قربانی را انجام دهد، باید تا روز عید در منا بماند، اما اگر بخواهد شبانه علاوه بر رمی، سایر اعمال مترتب بر ذبح را نیز انجام دهد، باید ابتدا فردی را برای قربانی وکیل کند تا به نیابت از او در روز عید عمل ذبح را انجام دهد و سپس شبانه تقصیر کرده و برای انجام اعمال مکه راهی مسجدالحرام شود.

۲. مشهور فقهای امامیه هرچند تقصیر و انجام شبانۀ اعمال مکه را برای بانوی معذور مجاز دانسته‌اند، اما متقدمان و عمدۀ فقهای متأخر راجع به جواز یا عدم جواز تقصیر شبانه و ادامۀ اعمال برای سایر بانوان اظهارنظر نکرده‌اند. فتوای عمدۀ فقهای معاصر و نزدیک به معاصر نیز بر جایزنبودن تقصیر شبانه شکل گرفته است، اما استدلال‌های محدودِ ارائه‌شده از برخی از آنان راجع به این حکم برای اثبات عدم جواز تقصیر شبانه کافی نیست. ادله‌ای که در این پژوهش برای جواز تقصیر و ادای شبانۀ اعمال مکه برای همۀ بانوان موظف به ذبح و البته بعد از توکیل در ذبح اقامه شد، علاوه بر اینکه قادر بر اثبات این حکم است، می‌تواند به استدلال مخالفان نیز پاسخ دهد.

منابع

قرآن کریم

ابن‌زهره، حمزةبن‌علی، غنیة النزوع الی علمی الاصول والفروع، چاپ اول، قم: امام صادق(ع)، ۱۴۱۷ق.

ابوالصلاح حلبی، تقی‌بن‌نجم، الکافی فی الفقه، چاپ اول، اصفهان: کتابخانۀ عمومی امام امیرالمؤمنان(ع)، ۱۴۰۳ق.

بحرانی، یوسف‌بن‌احمد، الحدائق الناضرة فی أحکام العترة الطاهره، قم: اسلامی، ۱۴۰۵ق.

تبریزی، جوادبن‌علی، التهذیب فی مناسک العمرة و الحج، چاپ اول، قم: دار التفسیر، ۱۴۲۳ق.

ـــــــــــــــ، صراط النجاة، چاپ اول، قم: دار الصدیقة الشهیدة، ۱۴۲۷ق.

حر عاملی، محمدبن‌حسن، تفصیل وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة، چاپ اول، قم: آل‌البیت(ع)، ۱۴۰۹ق.

حسینی فیروزآبادی، مرتضی، عنایة الاصول، قم: فیروزآبادی، ۱۴۰۰ق.

حکیم، محمدسعید، مناسک الحج و العمرة، چاپ هشتم، بی‌جا: بی‌نا، ۱۴۲۲ق.

خویی، ابوالقاسم، المعتمد فی شرح المناسک، چاپ اول، قم: مدرسهٔ دارالعلم، ۱۴۱۰ق.

______، موسوعة الامام الخوئی، چاپ اول، قم: مؤسسهٔ إحیاء آثار الإمام الخوئی(ره)، ۱۴۱۸ق.

شبیری زنجانی، موسی، مناسک الحج، چاپ اول، قم: مؤسسة الولاء للدراسات، ۱۴۲۱ق.

شهید اول، محمدبن‌مکی، الدروس الشرعیة فی فقه الإمامیة، چاپ دوم، قم: اسلامی، ۱۴۱۷ق.

صاحب‌جواهر، محمدحسن‌بن‌باقر، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، چاپ هفتم، بیروت: دار إحیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ق.

طوسی، محمدبن‌حسن، تهذیب الاحکام، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۴۰۷ق.

علامه حلی، حسن‌بن‌یوسف، تذکرة الفقهاء، چاپ اول، قم: آل‌البیت(ع)، ۱۴۱۴ق.

فیاض، محمداسحاق، تعالیق مبسوطة علی العروة الوثقی، چاپ اول، قم: محلاتی، بی‌تا.

قطب‌الدین کیدری، محمدبن‌حسین، اصباح الشیعة بمصباح الشریعة، چاپ اول، قم: امام صادق(ع)، ۱۴۱۶ق.

قمی سبزواری، علی‌بن‌محمد، جامع الخلاف و الوفاق، چاپ اول، قم: زمینه‌سازان ظهور امام عصر(ع)، ۱۴۲۱ق.

کلینی، محمدبن‌یعقوب، کافی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ق.

محقق حلی، جعفربن‌حسن، شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، قم: اسماعیلیان، ۱۴۰۸ق.

محقق داماد، محمد، کتاب الحج، قم: چاپخانهٔ مهر، ۱۴۰۱ق.

مظفر، محمدرضا، اصول الفقه، قم: اسماعیلیان، بی‌تا.

نایینی، محمدحسین، اجود التقریرات، قم: مصطفوی، ۱۳۶۸.